

‘तथापि’चा जिव्हाळा

अंक ४०, जुलै-सप्टेंबर २०१५

सर्व साथी,
सप्रेम नमस्कार!

यंदा पावसाळा ‘पावसाळा’ कमी ऊन्हाळाच अधिक जाणवला! पावसाच्या सरी नाहीत, पण (किंवा म्हणूनच) दुष्काळाच्या झळा मात्र झेलाव्या लागणार अशी चिन्हं दिसायला लागली आणि हळूहळू गडद झाली. मागच्या वर्षीचा दुष्काळ भरून निघेल अशी आशा होती, पण झालं उलटंच. यंदाचा दुष्काळ तर पावसाळा संपायच्या आतच आ वासून उभा राहिलाय. अर्थात आता सरकारच्या हालचालींकडे जनतेचे डोळे लागलेत हे मात्र नव्हे. तरीही माणसानं माणसाला आधार देत पुढं जात राहावं हे ओघानं आलंच. कुठं ओला तर कुठं कोरडा दुष्काळ अशा हेलकावे देणाऱ्या परिस्थितीत असेच काही संवेदनशील संदर्भ असणारा अंक आपल्या हाती देत आहोत.

एकीकडे नैसर्गिक आपत्ती तर दुसरीकडे भरीव, रचनात्मक संघर्ष करणाऱ्या सामाजिक कार्यकर्त्यांच्या हत्या असे दुहेरी-तिहेरी घाव बसतायेत. डॉ. नरेंद्र दाभोळकर आणि गोविंद पानसरे यांच्या हत्येच्या निषेधार्त तीव्र पडसाद उमटत असताना आता एम. एम. कलबुर्गीच्या हत्येचा आणखी एक घाव. निवृत्त हत्यांचं असं सत्र सुरु असताना सरकारी यंत्रणेला मात्र काहीच धागे-दोरे सापडत नाहीत, यावर शंकेची पाल चुकचुकल्या वाचून राहत नाही! अर्थात परिस्थिती बदलण्याच्या आशेत आपण निकरानं लढत आणि काम करत राहूच.

यावेळच्या अंकात काय दडलंय अशी उत्सुकता आपल्याला असेलच. रित्र्यांच्या आरोग्याची स्थिती आणि औषध कंपन्या ते सरकारी धोरणांची वस्तुस्थिती अशा विविध पातळ्यांवर सखोलपणे अनेक मुद्यांची मांडणी करणारा मीरा शिवा यांचा लेख आहे. letstalksexuality.com ही लैंगिकतेबद्दलचे अनेक शास्त्रीय आणि सकारात्मक पैलू उलगडवणारी, मुख्य म्हणजे जास्तीत जास्त आशय मराठीत असणारी एक वेबसाइट तथापिनं आकाराला आणली आहे. या वेबसाइटबद्दल आणि या वेबसाइटच्या उद्घाटन प्रसंगी अभिनेत्री नेहा महाजन यांनी व्यक्त केलेलं मनोगतही या अंकात प्रसिध्द करत आहोत. शिवाय पारगाववरून कमळी-मंजुळीही एक महत्वाचा मुद्दा मांडत आहेत. असा वैविध्याने नटलेला पण संवेदनशील विचारांकडे घेऊन जाणारा असा ‘जिव्हाळा’चा अंक आपल्या हाती देत आहोत. आपल्या प्रतिक्रियांच्या प्रतिकेत..

आपले
प्राजक्ता, अच्युत
आणि तथापि टीम

टिपेची टीप - मध्यपूर्वेतील सत्ता संघर्षात बळी पडलेल्या लहानग्या आयलान चा फोटो पाहून आपल्या दुर्दम्य आशावादाला पडलेली भगदाडं बुजवण्याचं बळ कुठून आणि कसं आणावचं यावर तुम्हाला काही सुचल्यास जरूर कळावा. फार गरज आहे...

तथापिचा जिव्हाळा/अंक ४०, जुलै-सप्टेंबर २०१५

अंतरंग

मागोवा

महिला आरोग्य, औषधं आणि धोरणं- आव्हाने

डॉ. मीरा शिवा

२

दखलपात्र

लैंगिकतेवर बोलू सारे...

नेहा महाजन

४

letstalksexuality.com

५

पारगांवच्या पारावरून

पिशव्या काढा... खिसे भरा...

६

दृष्टिक्षेपात

The world before her च्या निमित्ताने...

काही ठळक प्रतिक्रिया

८

माहितीच्या जगात

इंटरसेक्स - एक प्राथमिक ओळख

बिंदूमाधव खिरे

१२

सामार : bamulahija.com

महिला आरोग्य, औषधं आणि धोरणं- आव्हाने

मीरा शिवा

व्यापक प्राथमिक आरोग्य सेवेचं महत्व अधोरेखित करणारी 'अल्मा आटा सनद' ही सामाजिक आरोग्याच्या क्षेत्रात एक मैलाचा दगड आहे. समाजाच्या आरोग्याची स्थिती ठरवण्यात सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक बाजू महत्वाच्या असतात यावर या सनदेने प्रकाश टाकला. आरोग्याच्या सेवा सुविधांचा विचार आजही सरळसोट आणि संकुचित पद्धतीने केला जातो ही दुर्दैवाची गोष्ट आहे. अनारोग्याच्या खऱ्या कारणांकडे त्यामुळे कानाडोळा होतो. उदाहरणासाठी सांगायचं झालं तर सुरक्षित पेयजल, पुरेसं पोषण, रोजगार, निवारा इत्यादीचा अभाव हे मुद्दे अनारोग्याला कारणीभूत असू शकतात. अल्मा आटाचे निर्माते, जागतिक आरोग्य संघटनेचे (डब्ल्यू.एच.ओ.) संचालक डॉ. हैफडन माहलर यांनी आरोग्य सेवांच्या क्षेत्रात वाढत्या औषधीकरणाला नव-वसाहतवादाचं नाव दिलं आहे.

नव्या उदारवादी बाजाराच्या आणि औद्योगिक कंपन्यांच्या प्रभावाखाली विषमता वाढवणारी धोरणं आल्यामुळे स्त्रिया, मुलं आणि वृद्धांची, विशेषतः जे आर्थिक-सामाजिकरित्या दुर्बल आहेत अशांची परिस्थिती आणखी कठीण झाली आहे. एकीकडे क्रयशक्तीचा अभाव आहे तर दुसरीकडे खाद्य पदार्थ, दैनंदिन गरजेच्या वस्तू आणि आरोग्य व्यवस्थेच्या किंमती आकाशाला भिडत आहेत. अशा परिस्थितीत अनारोग्याच्या खऱ्या कारणांकडे कानाडोळा केल्याने आणि समाजातील दुर्बल समूहांच्या योगदान व श्रमाला महत्व न देण्याने स्थिती अधिक गंभीर झाली आहे.

या वास्तवाच्या संदर्भात आपल्याला औषधं आणि स्त्री आरोग्याच्या मुद्द्याकडे पाहावं लागेल. मोठ्या प्रमाणावर स्त्रिया रक्तपांढरी म्हणजेच ॲनिमियाच्या शिकार आहेत. घरकाम, रोजगार आणि मुलं जन्माला घालण्याचं दुहेरी, तिहेरी ओझं उचलणाऱ्या ३६.५% स्त्रियांचा बीएमआई (बॉडी मास इंडेक्स) १८.५ पेक्षाही कमी आहे. याचा सरळ अर्थ आहे नियमित उपासमार. त्यांच्यात अशक्तपणा, थकवा, धाप लागण्यासारख्या कुपोषणामुळे निर्माण होणाऱ्या आरोग्याच्या समस्या असणारच हेही स्पष्ट आहे. याशिवाय गरोदरपण आणि बाळंतपणातील अडचणी ह्या अधिक गंभीर समस्या आहेत. बाळंतपणात किंवा नंतर अत्याधिक रक्तस्त्रावामुळे अनेक स्त्रियांना आपला जीव देखील गमवावा लागतो. बाळंतपणानंतरच्या रक्तस्त्रावाला रोखण्यासाठी ऑक्सिटोसिकसारख्या अत्यावश्यक औषधांची गरज असते हे उघड आहे. एकूण माता मृत्यूंपैकी २०% माता मृत्यूचा संबंध शरीरात रक्ताच्या कमतरतेशी असल्यामुळे फक्त योग्य उपचारांची आवश्यकता नाही, तर अशी परिस्थितीच उद्भवू नये म्हणून कराव्या लागणाऱ्या उपायांनाही तेवढंच महत्व आहे. बायांना पुरेशी उर्जा, प्रथिने, लोह, कॅल्शियम, क आणि अ जीवनसत्वासारख्या नैसर्गिक, सूक्ष्म पोषणयुक्त आहाराची गरज आहे, जो स्वस्त आणि विविधतापूर्ण

असेल.

अत्याधिक रक्तस्त्रावासारख्या अगदी तातडीच्या स्थितीशी सामना करण्यासाठी रक्ताची सहज उपलब्धता, रक्तदात्यांची उपलब्धता, रक्तपेढी तथा सुरक्षित रक्त चढवण्याच्या सुविधा असाव्या लागतात. यासाठी प्रशिक्षित, कुशल आणि स्त्रियांप्रति संवेदनशील आरोग्य कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता आहे. तसेच ऐनवेळी उद्भवू शकणाऱ्या अडचणीच्या स्थितीला सामोरं जाण्यात आणि आवश्यक काळजी घेण्यातही ते सक्षम असायला हवेत.

गरोदरपणात उद्भवणाऱ्या गंभीर समस्यांमध्ये रक्तदाबात वाढ आणि विषाक्तता (toxemias of pregnancy) संभवू शकते. अशा वेळेस रक्तदाब कमी करण्याची औषधं द्यावी लागतात. जंतुसंसर्ग झाला असल्यास ऍंटीबायोटिक औषधं दिली गेली पाहिजेत, ज्यांचा उपयोग योग्य वेळी आणि योग्य प्रमाणात केला जाणं महत्वाचं आहे.

बाळंतपणाच्या वेळी अडथळा आला असेल तर ऑपरेशनद्वारे प्रसूती करावी लागते, ज्यासाठी वेदनाशामक औषधांची उपलब्धता आणि प्रशिक्षित डॉक्टरची उपस्थिती गरजेची आहे. नवजात अर्भकांची काळजी घेतली जाणंही तेवढंच गरजेचं आहे जेवढी मातांची कारण नवजात मृत्यूदरही वाढलेला आहे. त्यातही जर नवजात बाळ एक मुलगी असेल तर अधिकच काळजी घेणं आवश्यक आहे.

लैंगिक आणि प्रजनन आरोग्याशी संबंधित समस्यांशी मुकाबला करण्यासाठी अत्यावश्यक औषधांची एक मोठी यादी आहे, ज्यात तातडीच्या गर्भनिरोधकांसोबतच (बलात्कारातून गर्भ राहण्याची संभावना असल्यास पीडित स्त्रियांना उपलब्ध करून दिली जायला हवीत.) अन्य गर्भनिरोधकं आणि जंतुसंसर्गाला प्रतिबंध करणारी औषधं समाविष्ट आहेत, जी लिंग सांसारिक आजार (एसटीडी), प्रजननमार्गाद्वारे होणारे सांसारिक आजार (आरटीआई) आणि मूत्रमार्गाद्वारे होणारे सांसारिक आजार (यूटीआई) यांचा प्रतिबंध करण्यासाठी आवश्यक आहेत.

स्त्रियांमध्ये आढळणाऱ्या अन्य सर्व प्रकारच्या कॅन्सरसहित नेहमी आढळणाऱ्या स्तनाच्या व गर्भाशयाच्या कॅन्सरसाठीची औषधं आणि आजारपणात आवश्यक सेवांपर्यंत त्यांची पोहोच अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. बहुतेकींसाठी या दोन्ही गोष्टी त्यांच्या खिशाला परवडणाऱ्या नाहीत.

स्त्रियांना मलेरिया, टीबी, टायफॉइड, जुलाब, कावीळ असेही अन्य संक्रमणशील आजारही होतात. मधुमेह, उच्च रक्तदाब, दमा, फुफ्फुसांशी संबंधित अनेक प्रकारच्या आजारांना (स्वयंपाक घरातील धूर आणि चांगल्या इंधनाच्या अभावामुळे) मोठ्या प्रमाणात स्त्रिया बळी पडत आहेत.

मानसिक आरोग्याशी संबंधित समस्या, बाह्य कारणांमुळे होणारा आघात ज्यामागे हुंड्यासाठी छळ, मुलगाच हवा म्हणून येणारा दबाव आणि त्यातून जबरदस्तीने होणारे गर्भपात, कौटुंबिक हिंसा, कामाच्या ठिकाणी होणारा लैंगिक छळ, आपल्या आसपासचे लोक, मग ते कुटुंबातील सदस्य असोत किंवा सहकारी किंवा सेवा देणारे कर्मचारी, यामध्ये पितृसत्ताक मानसिकतेसारखी अनेक कारणं असू शकतात. परिणामी स्त्रिया चिंता, उदासीनता, मानसिक तणाव सहन करतात आणि त्यातून अनेक गंभीर, गुंतागुंतीच्या मनोकायिक समस्या जन्म घेतात.

स्त्रियांच्या शारीरिक, मानसिक, सामाजिक आरोग्याच्या समस्यांशी मुकाबला करण्यासाठी त्यांच्या आरोग्याच्या गरजांना उच्च प्राथमिकता देणं गरजेचं आहे. केंद्र सरकारचं आरोग्यासाठीचं बजेट, जे एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या १.२% आहे, ते वाढवणं त्या दिशेने टाकलेलं एक पाऊल असू शकतं. आरोग्य सेवांच्या अत्याधिक खाजगीकरणामुळे ७० ते ८०% खर्च स्वतःच्या खिशातून करावा लागतो परिणामी भयंकर खर्च आणि कर्जबाजारीपणा येतो. हे बदलावं लागेल.

यासाठी अत्यावश्यक आणि प्राणरक्षक औषधांच्या निःशुल्क पुरवठ्याच्या कार्यक्रमाची आवश्यकता आहे. जागतिक आरोग्य संघटनेद्वारे जारी केली गेलेली अत्यावश्यक औषधांची यादी जी

७०-८० च्या दशकापासून उपलब्ध आहे आणि जिच्यात वेळोवेळी बदल केले जातात तिच्या तत्वांचं पालन केलं जायला हवं. अत्यावश्यक औषधांच्या 'राष्ट्रीय सूची-२०११' मध्ये आता २०१५ साली सुधारणा केली जाईल.

औषधांचा वापर विचारपूर्वक केला जाणं आवश्यक आहे ज्यासाठी प्रमाणित उपचार दिशानिर्देश (Standard Treatment Guidelines) उपलब्ध आहेत ज्यांचं पालन व्हायला पाहिजे. अनेक अभ्यास सांगतात की एकीकडे आपल्या इथला बाजार विसंगत, अनावश्यक आणि काही भयंकर परिणाम करू शकणाऱ्या औषधांनी गजबलेला आहे तर दुसरीकडे अनेक वेळेस अत्यावश्यक औषधांचा उपयोग अनावश्यक आणि अतार्किक पद्धतीने केला जातो. यातील अनेक औषधांचे गंभीर आणि हानिकारक परिणाम होऊ शकतात. काही औषधं ही विरुपी (Teratogenic) प्रभाव टाकणारी असतात. उदा. गर्भात जन्मतःच आजार आणि दोष निर्माण करणं. काही

औषधं ही स्तनदा मातांसाठी हानिकारक असतात. औषधांच्या विवेकपूर्ण वापराशी या सर्व मुद्द्यांचं घेणं देणं आहे.

लोकांच्या आरोग्याच्या दृष्टीने आणखी एक गंभीर मुद्दा समोर आला आहे. सूक्ष्म जीवाणूंमध्ये एंटीबायोटिक औषधांची प्रतिरोध शक्ती तयार होण्याशी तो संबंधित आहे. योग्य औषधं न मिळणं, खर्च

करण्याची अक्षमता, अशा औषधांचा अविवेकी वापर, उपचार पूर्ण होण्याच्या अगोदरच औषधं बंद करणं, मांसाहारासाठी वापरल्या गेलेल्या जनावरांमध्ये एंटीबायोटिक्सचा वापर (जो केवळ उपचारांसाठीच केला जात नाही तर त्यांच्या शीघ्र वाढीसाठीही केला जातो.) अशी अनेक कारणे यामागे आहेत.

खरं तर एका व्यापक आरोग्य धोरणाशी नाळ सांगणाऱ्या विवेकपूर्ण औषध नीतीची आवश्यकता आहे. खाजगी, व्यापारी, भांडवली (कार्पोरेट) वैद्यकीय क्षेत्राला वेसण घालण्याचे प्रयत्न फार काही यशस्वी ठरलेले नाहीत. वैद्यकीय सेवा संस्था कायदा २०१० (Clinical Establishment Act 2010) अजून पर्यंत लागू होऊ

पुढे वाचा पान क्र. ८ वर

लैंगिकतेवर बोलू सारे...

नेहा महाजन

लैंगिकतेबद्दल बोलणं ही लैंगिकतेबद्दल सकारात्मक दृष्टिकोन रुजवण्याची पहिली पायरी आहे. पण लैंगिकता म्हणजे फक्त सेक्स किंवा लैंगिक संबंध नाही. लैंगिकतेबद्दल बोलणं म्हणजे आपल्या मनातील शंका, विचार, भीती, उत्सुकता व्यक्त करणं. त्यासाठी मोकळेपणाच्या संवादाची, विश्वासाची एक स्पेस हवी असते. नुकतीच letstalksexuality.com ही वेबसाइट सर्वासाठी खुली करून अशीच एक स्पेस तथापिनं निर्माण केली आहे. ११ जुलै २०१५ रोजी अभिनेत्री नेहा महाजन यांच्या हस्ते या वेबसाइटचं उद्घाटन करण्यात आलं. त्याप्रसंगी त्यांनी व्यक्त केलेलं मनोगत...

एक व्यक्ती म्हणून लैंगिकता ही संकल्पना आपल्यामध्ये इतकी खोलवर रुजली आहे की आपल्याकडूनच आपण एक लैंगिक प्रजाती आहोत या गोष्टीचं शास्त्रीय आणि प्रामाणिक विश्लेषण करणं हे फारच दुर्मिळ होऊन जातं. खरं तर आपण एक लैंगिक प्रजाती आहोत असं म्हणणं हे तितकंच सहज आहे, जितकं आपण एक 'माणूस' आहोत असं म्हणणं.

जेव्हा मी Sexuality म्हणजे नक्की काय? असा प्रश्न स्वतःला विचारला तेव्हा माझ्या लक्षात आलं की Sex किंवा Sexuality या शब्दांना मराठी भाषेत शब्द उपलब्ध असूनदेखील बोली भाषेत त्यांचा वापर करताना इंग्लिश शब्दच वापरले जातात. त्यामुळे तथापिने आय सोच प्रकल्पांतर्गत लैंगिकतेबद्दल माहिती देणारी वेबसाइट मराठी भाषेत सुरु करून खूप महत्वाचं काम केलं आहे. ज्यामुळे लैंगिकता किंवा सेक्स यासारख्या विषयांवर आपल्याला स्वतःच्या भाषेत सहजरित्या आणि वैचारिक चर्चा करता येऊ शकेल. माझ्या मते, लैंगिकता आपल्या सर्वांच्या आयुष्याचा एक अत्यंत महत्वाचा आणि अविभाज्य घटक आहे जो आपली एक जिवंत माणूस म्हणून व्याख्या करण्यात फार महत्वाची भूमिका पार पाडतो. मला कशाचं आकर्षण वाटतं, कशामुळे दुःख होतं, कशामुळे रडू येतं, कोणत्या गोष्टींबद्दल मला उत्सुकता वाटते, माझ्या आयुष्यात कोणत्या गोष्टींना मी प्राधान्य देते, कोणत्या गोष्टींबद्दल मला प्रेम वाटतं, कोणत्या गोष्टींनी मी भारावून जाते या सगळ्यामध्ये लैंगिकता असते. थोडक्यात आपल्या संपूर्ण आयुष्याचं सार म्हणजे लैंगिकता असं मला वाटतं.

लैंगिकतेविषयी वाचत असताना मला वर्तमानपत्राचं एक पान मिळालं, त्यात प्राथमिक शाळेपासून मुला-मुलींना लैंगिकता शिक्षण देण्यात नेदरलँडने घेतलेल्या पुढाकाराविषयी सांगणारी एक बातमी होती. इथं नमूद करण्यासारखी महत्वाची गोष्ट म्हणजे लैंगिक शिक्षण नाही

तर लैंगिकता शिक्षण असं म्हटलं गेलं आहे. सेक्स हा लैंगिकतेचा महत्वाचा भाग असला तरी लैंगिकता ही त्याहून व्यापक संकल्पना आहे. नेदरलँडमधील लैंगिक शिक्षण अभ्यासक्रम बनवण्यात महत्वाची भूमिका घेतलेल्या डच सेक्सुअॅलिटी रिसर्च इन्स्टिट्यूट (Sexuality Research Institute) चे 'युवा आणि लैंगिक विकास' या विषयातले तज्ञ Ineke van der Vlugt यांच्या म्हणण्यानुसार, लैंगिकता ही स्व प्रतिमा आहे, जी आपली स्वतंत्र ओळख विकसित करत असते. लैंगिकता म्हणजे स्वतःला व्यक्त करायला, आपल्या इच्छा, आपल्या मर्यादा व्यक्त करायला शिकणं.

बऱ्याचशा हिंदी सिनेमांमध्ये एक प्रसिध्द डायलॉग ऐकायला मिळतो, 'हम औरत जात है, ये तो हमारे नसीब में लिखा है.' परंतु जर का सामाजिक बंधनं आपलं नशीब ठरवू लागली तर लैंगिकता या विषयावर एक गहन संवाद होणं फार कठीण आहे असं मला वाटतं. आपल्या लैंगिक भावना मुक्तपणे प्रकट करणे आणि लैंगिकतेविषयी शास्त्रीय माहिती मिळणे हे तोपर्यंत सोपं होणार नाही जोपर्यंत आपण आपल्या लैंगिकतेचा शोध घेताना येणाऱ्या समस्यांवर उघडपणे बोलत नाही.

स्वतःच्या लैंगिकतेसंबंधात गोंधळलेली एखादी व्यक्ती आणि कोणत्याही प्रकारची दडपशाही, मग ती लैंगिक दडपशाही का असेना

या दोन गोष्टी एकमेकांत विरोधाभास निर्माण करतात असं मला वाटतं. कोणत्याही लैंगिक क्रियेला यांत्रिक होण्यापासून टाळण्याकरिता, त्याविषयी तर्कशील, तात्त्विक आणि सारासार वैचारिक चिंतन होणं गरजेचं आहे. मनुष्य प्राणी म्हणून प्रेम, कुटूंब, प्रजनन या क्रियांविषयी आपल्या कल्पना खूपच क्लिष्ट असतात. कामातुर व्यक्ती आणि लैंगिकतेची जाणीव असणारी व्यक्ती यांच्यात नक्कीच फरक आहे. लैंगिकता म्हणजे संभोग क्रियेविषयी अतिउत्साही असणं असा अर्थ नाही (जरी काही व्यक्तींसाठी ते खरं असलं तरी) तर अगदी सोप्या भाषेत बोलायचं तर मनुष्य प्राणी म्हणून आपली लैंगिकता समजून घेणं म्हणजेच आपल्या स्वतःला, आपल्या लैंगिक इच्छांना आणि आपल्या लैंगिक प्राधान्यांना समजून घेणं. आपलं लैंगिक प्राधान्य आपल्या आयुष्यातील उद्दिष्टांवर खूप प्रमाणात अवलंबून असतात, त्यामुळेच कोणत्याही लैंगिक क्रियेला केवळ यांत्रिक आणि सुखदायी स्वरूप प्राप्त होत नाही. जर कोणतीही लैंगिक क्रिया केवळ यांत्रिक आणि सुखदायी स्वरूपामध्ये राहिली तर त्याचा दुष्परिणाम म्हणून एखादी व्यक्ती लैंगिक बंधनांमधून मुक्त न होता सापळ्यामध्ये अडकण्याची शक्यता निर्माण होते.

समस्या तिथे निर्माण होते जिथे सामाजिकदृष्ट्या योग्य अशी स्त्रीची प्रतिमा कशा ना कशा प्रकारे मांडली जाते. उदाहरणादाखल आंतरराष्ट्रीय सौंदर्य स्पर्धांमध्ये अतिशय काळजीपूर्वक फेरफार करून दाखवली जाणारी स्त्रीची प्रतिमा. स्त्री जी आधुनिक आहे तरीही सामाजिक नैतिकता पाळणारी, लैंगिक इच्छा आहेत तरीही सामाजिकदृष्ट्या सद्गुणी असणारी, दिसायला सेक्सी आहे पण एक आदर्श पत्नी आणि आई आहे. फार पूर्वीपासून, लैंगिक अभिव्यक्तीचे स्पष्टपणे केले गेलेले उच्चारण भारतीय संस्कृतीच्या पावित्र्याला धोका पोचवते. स्त्रियांवरच भारतीय संस्कृतीचे पावित्र्य राखण्याची जबाबदारी आहे अशी समाजाची समजूत आहे. हा दांभिक विचार केवळ समाजाने तयार केलेल्या भारतीय स्त्रियांच्या एकनिष्ठ, नैतिक, सदाचरणी, आधुनिक, विनम्र प्रतिमेतून आलेला नसून, लैंगिकतेच्या दृष्टीकोनातून या पैलूंकडे पाहिले गेले नसल्याने येणाऱ्या विस्कळीतपणातून आलेला आहे असं मला वाटतं. स्त्रिया या केवळ इच्छापूर्ती करणाऱ्या वस्तू नाहीत तर लैंगिक इच्छापूर्तीसाठी पुरुष जितका महत्वाचा, तितकीच स्त्री महत्वाची आहे आणि हे मान्य करण्यात कसलाही कमीपणा बाळगण्याची गरज नाही असं माझं मत आहे.

मला मनापासून असं वाटतं की आपल्या आयुष्याच्या प्रत्येक टप्प्यावर काही ना काही कारणांनी प्रभावित करणाऱ्या आपल्या लैंगिकतेविषयी सहजपणे, मुक्तपणे बोलता यावं यासाठी समाजाने घातलेल्या बंधनांना, निती-मूल्यांना, रूढी-परंपरांना बारकाईने आणि बुद्धीला पटेल असे तर्कसंगत प्रश्न विचारणे जरूरीचे आहे. हे करत असताना हे विसरून चालणार नाही की पुरुष हा स्त्रीचा शत्रू नसून दोघांनी एकत्रितपणे निकोप समाजाच्या निर्मितीसाठी प्रयत्न करण्याची गरज आहे आणि यासाठी आय सोच ने घेतलेला पुढाकार नक्कीच उपयोगी ठरेल अशी मला खात्री वाटते.

अनुवाद: निहार सप्रे

'तथापि'ची नवीन निर्मिती letstalksexuality.com

खूप सारे प्रश्न मनात असणारी तरुण मुलं-मुली, खूप सारी माहिती देणारी साधनं आणि त्यातून एकमेकांशी होणारा संवाद तर कधी त्याचाच हिंसेसाठी होणारा वापर असं आपल्या आजूबाजूला घडतंय. मुली आणि स्त्रियांवरच्या हिंसेच्या घटना वाढताना दिसतायत, नाती बदलत चाललीयेत आणि हिंसेचेही नवनवे प्रकार समोर येत आहेत. मोबाइलच्या आणि सोशल मीडियाच्या वापरातून एकीकडे मुलं-मुली आपली मतं खुलेपणाने मांडताना दिसतात तर दुसरीकडे त्याच तंत्रज्ञानाचा वापर हिंसेसाठी होतोय. असं सगळं घडत असताना तरुण मुला-मुलींशी लैंगिकतेबद्दल बोलायची गरज जास्तच जाणवायला लागली.

तरुण मुला-मुलींशी लैंगिकता, समानता, हिंसा, निवड, नियंत्रण, नातेसंबंध अशा सर्व गोष्टींवर संवाद सुरू करावा, त्यांच्या मतांचा आणि विचारांचा मागोवा घ्यावा याच विचारांतून तथापि ट्रस्टने २०१४ पासून पुणे आणि आसपासच्या २५ कॉलेजेसमध्ये मुला-मुलींसोबत 'आय सोच' हा प्रकल्प राबवायला सुरुवात केली. या तरुणांनी त्यांच्या मित्र-मैत्रिणींना उपलब्ध साधनांचा म्हणजेच मोबाइल फोन, सोशल मीडिया आणि वेबसाइटचा वापर करून हा संवाद पोचवणं ही या प्रकल्पाची वैशिष्ट्यं आहेत. या प्रकल्पासाठी नॅशनल फौंडेशन फॉर इंडिया ही संस्था आर्थिक सहाय्य करते. तरुणांच्या मनात डोकावणारी हिंसा ओळखायला आणि रोखायला शिकवणं, हिंसेच्या विरोधात आवाज करणं, स्वतःच्या शरीराची, लैंगिकतेची ओळख करून घेणं आणि त्याबद्दल सकारात्मक दृष्टीकोन तयार करणं तसंच कॉलेजचा परिसर मुला-मुलींसाठी सुरक्षित व्हावा, विशेषतः मुलींवर होणारी हिंसा, छेडछाड थांबावी ही या कार्यक्रमाची उद्दिष्टं आहेत.

'आय सोच' प्रकल्पाच्या प्रक्रियेतूनच letstalksexuality.com ही लैंगिकतेविषयी शास्त्रीय माहिती देणारी आणि सकारात्मक दृष्टीकोन पोहचवणारी, मुख्य म्हणजे जास्तीत जास्त आशय मराठीत असणारी वेबसाइट तयार करण्यात आली आहे. 'लैंगिकता म्हणजे?' 'सेक्स बोले तो...' 'प्रेम प्रेम' अशी अनेक सदरं वेबसाइटवर आहेत. सर्व वयाच्या व्यक्तींसाठी ही वेबसाइट उपलब्ध आहे. लैंगिकतेबद्दल नीटसं आणि अधिक जाणून घेण्यासाठी ही साइट वापरा. त्यावर प्रश्न विचारा, बिनधास्त वाचा, मतं नोंदवा आणि तुमच्या प्रतिक्रियाही द्या. आम्ही वाट पाहतोय!

पिशव्या काढा... खिसे भरा...

नमस्कार मंडळी.. पारगावरून बाबीचा समद्यास्नी नमस्कार.. काय हाल हवाल. पावसानं दगा द्यायचा तो दिलाच आं. खरीप गेला आख्खा आन रबीची काय आशा न्हाय आमच्या समद्या मराठवाड्याला.. ह्या गाबरीच्या पावसानं लय दैना केलीया बगा. गेले तीन चार साल त्यनं आशी काय आबदा मांडलीया कास्तकन्याची की जमीनच काय डोळंबी कवाच सुकून गेले. समद्या महाराष्ट्राचीच ही गत हाय.. कुटं कमी कुटं जास्त. बगू मायबाप सरकार काय पाझरतंय का.. ह्या बगा आल्या कमळी मंजुळी.. आमची कमळा गेली जणू दवाखान्यात.. बायाकांचं दुखणं.. ह्यो दवाखाना तर काय सोपा हाय का माय. जरा काय झालं की तुजी पिशवीच खराब झाली, तुज्या पांढऱ्या पेशाच कमी झाल्या आसं सांगतेत हे खाजगीवाले. हे सांगली-पुण्याचे डाक्टरं हिकडं फिरू लालेत म्हनं पिशवी काढून देतो म्हणून. कुठली तरी विमा योजना का काय आलीया आणि समदे लागलेत त्यच्या कार्डाच्या मागं.. त्याचाच फायदा हे दवाखाने घेतत आसं आमच्या मंजुळीसारखी लोकं बोलायलेत. चला तर ऐकू मग..

क. मंजुळे, जरा बस अशी. तुज्याकडं जरा काम हाय.

मं. बोला...काय करू रानी सरकार?

क. आमच्या घरी कुनाला सांगू नगं बग.

मं. कमळे, कुनाचा हात धरून पळून चाललीस की काय? माय... कसं व्हांवं पाटलाचं? इतका चांगला मानूस, कशापायी असलं इपरित करायलीस माय? आन हाय कोन हा हिरो?

क. मंजुळे, डोस्कं फिरलंय का गं. उगा गळे काढू नगं. नवऱ्याला सोडण्यासारखे अच्छे दिन आपल्या नशिवात न्हाईत. कुटं चालले न्हाई तुज्या चांगल्या

मानसाला सोडून. काम येगळंच हाय.

मं. बरं बरं. बोल लवकर.

क. आता कसं सांगू तुला? इटाळाचा लई तरास व्हायलाय बग मला. जीव नको झालाय निस्ता. काम बी हुइना अन निसतं बसून कसं करावं बाई?

मं. इटाळ? म्हणजे काय गं?

क. पाळी बरं का म्याडम, पाळी.. इटाळ म्हन्लेलं खपत न्हाई सामाजिक कार्यकर्त्या ताईना, इसलेंच म्या.

मं. हां आता कसं. अगं माज्या नन्दंला बी असलंच व्हायलं हुतं.

क. मंजुळे, मी काय बी सांगितलं तर तुज्या नन्दंला बी त्येच कसं हुत असतं गं?

मं. आता, इतकी कशाला कावायलीस?

क. मंग...आधीच हा तरास सहन हुइना गेलाय म्हनून तुज्याकडे आले. तर तुजी नन्दं हायच माज्या मागं.

मं. बरं बई, सॉरी का फॉरी काय असतं ते म्हन्ते...

क. अगं मागल्या दिपवाळीपासनं इतकं अंगावरनं जाया लागलंय की काय सुचनाच. आत्याला सांगावं तर निस्ती हाडहूड करतेत. अन मालकाला तर कसं बोलावं?

मं. कसं म्हंजी? आमच्यात तोंडानंच बोलतेत बाई.

क. सरळ बोलनार असलीस तर थांबते, नाय तर निगाले बग.

मं. बर बाई, न्हायलं. माजी काय मदत हवी ते सांग.

क. मी इचार करत होते, पिशवीच काढून टाकावी म्हून.

मं. आं. परत बोल.

क. आगं, शेजारच्या सुलीनं बी पिशवी काढून टाकली बग. लई कटाळली होती इटाळाला... म्हंजे पाळीला. आत मस्त टामटुम न्हाते. शिवायचं न्हाई, करायचं न्हाई... ब्यादच गेली आता.

मं. अस्सं? आनिक कोन हायता का अशा?

क. कोन न्हाईत इचार. सुली, तिची नन्दं, पार्वता आत्या, कुलसुम भाभी, सखू, माया समद्या पिशवी काढून आल्यात गेल्या साली.

मं. आता... या समद्या बिगर पिशवीच्या हायत्या? मला पत्ताच न्हाय. एक वरीस गावात न्हवते, तर येगळंच घडायलंय सगळं.

क. मी बी इचार करायलीये बग. आता काय पोरं झालीत, ऑपरेशन हून बी सहा वरीस झाले. एकदाची ब्याद काढूनच टाकावी बग.

मं. आनिक काय इचार करायलीस ते बी सांगून टाक.

क. सुली सांगालती, तालुक्याला दर महिन्याला पुन्याचे, सांगलीचे का कुटले चार-पाच, चार-पाच डॉक्टरं येत्यात. ते बी फकस्त पिशव्या काढायला. किती तरी गावच्या बायांची सोय झालीया म्हनं. तीन दिवसात घरी बी सोडायलेत.

मं. असं... म्हंजे टोळीच फिरतीया म्हन की. लई कमवीत असतील मंग.

क. आता इतक्या लांबनं येनं जानं, पैशाशिवाय कसं गं. पर समद्यानाच पेसे न्हाई लागतं. राजीव गांधी का काय ते कार्ड आसलं की फुकट बी करतेत म्हनं. सरकार डायरेक्ट दवाखान्याला पैसे देतंया. हे गेलेत चौकशी करायला.

मं. बरंय माय, पिशव्या काढायच्या आणि खिसे भरायचे? किती लागतेत?

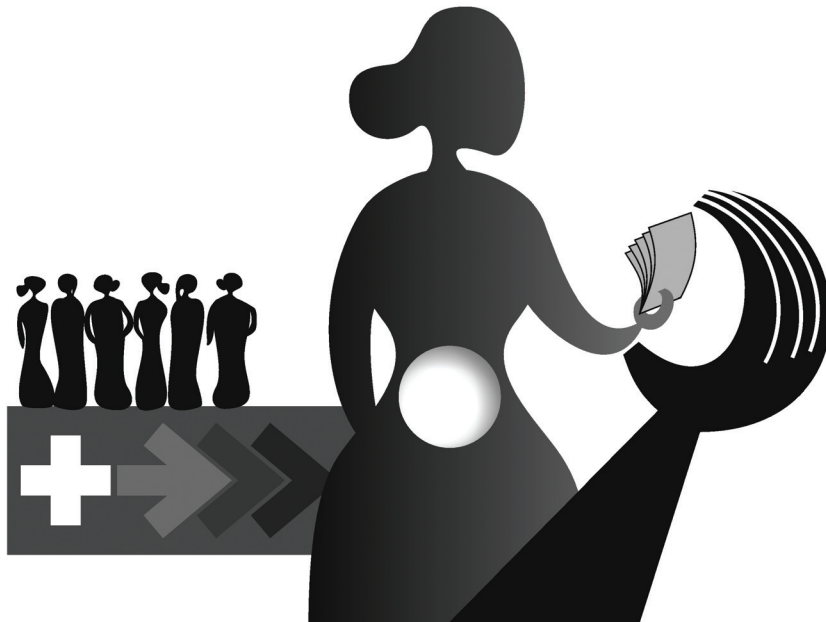
क. सुलीचे झाले तीस अन सखूचे चाळिस का काय तर.

मं. आं तिसात आणि चाळिसात एक किलो कांदा बी येइना गेलाय की माय...

क. आगाऊपना बास. तीस न्हाई, तीस हजार. लई जोखमीचं हाय बग ऑपरेशन.

मं. तू समदंच माहित करून घेतलंयस की.
 क. अगं, सरखूची पिशवी काडली ना तवा मी अन आत्या गेलो होतो तिला बगाया. साडी चोळी करावी लागते न्हवं. तेव्हा तीच सांगत होती. दुसरा जन्मच असतो म्हन की.
 मं. सरखून कशापायी काडली म्हनं पिशवी?
 क. जाळी झाली होती म्हन.
 मं. जाळी... कसली कोळ्याची का माशाची? अन सुलीचं काय? तिशी बी पार न्हाई केली की गं तिनं.
 क. अगं लई दिसानी पांढरं जात होतं. मंग कटाळून तालुक्याच्या दवाखान्यात गेली. कॅन्सर होतो म्हनाले डॉक्टर. मंग काय कशापायी ठेवायची ब्याद?
 मं. पर आता काम व्हतंय का तिला? तिच्या घरात तिचा सासरा आन नवरा दोगं सालाने तुमच्या दिराच्यात कामाला हायेत. सुलीला बी करावंच लागतंय काम. परवाच कंबर धरून बसली व्हती. म्या इचारलं न्हाई पर कशी करत असेल गं रानाची कामं?
 क. काय करनार, करावं लागतं. पर आता टेन्शन नाय बग पिशवीचं.
 मं. कसलं टेन्शन अन कसलं काय... जरा काय झालं की काड पिशवी असलं सुरु केलंय माय तुमी अन त्या डॉक्टरांनी. किती खर्च करनार हाव तुमी?
 क. पक्कं माहित नाई अजूक, पर राजीव गांधी कार्ड न्हाई मिळालं तर पन्नासच्या घरात जाईल म्हनत व्हते.
 मं. मंग...गंठन इकनार का जनावरं.
 क. हे म्हनत होते बैलंच इकावी. तसंही रानानी काय कामं न्हाईत. दोन पेंड्या घ्यायच्या म्हनलं तर पन्नासची नोट जातीया. बैलं घेऊ परत पाऊस पानी आल्यावर...
 मं. कमळे, पिशवीचं सोड अदुगर डोळे अन डोस्कं तपासून ये माय. बैलं काय इकाया निगालीस. अगं काय अवघड आजार असला तर ऑपरेशन ठीक हाय. पर कशात काय नाय अन निगाली पिशवी काढाया. डॉक्टरांची धन करायची असेल तर कर माय.

क. असं का म्हनायलीस गं?
 मं. काय सांगू, माजी बहीन गेल्या सालापासनं कर्ज फेडायलीये. आधीच घरात खायला दाना न्हाई, पाऊस न्हाई, कुनाच्यात कामं न्हाईत अन हे इकतचं दुखनं घेऊन बसलीया. बरं डाक्टरवर तरी कसा भरोसा ठेवावा माय. तपासलं न्हाई, कुठं फोटो न्हाई, सोनोग्राफी न्हाई, काय बी न्हाई. निस्तं म्हनाले, गाठी हुत्याल, आधीच काडून टाका. मंग काय तुज्यासारखीच ती बी दीड शानी, कर्ज केलं अन जाऊन पिशवी काडून आली. तुमाला कसं कळना गं...
 क. न्हाई बाई कळत. तूच सांग.
 मं. अगं अंगावरून जात असलं तर त्याला बी औषद असलं. का लगी पिशवीच काडायची? बरं, काय धोका असलं, आजार असलं, कॅन्सर असलं तर बात येगळी, पर इथं काहीच नाही, निस्तीच घाई. सरकारीत कमीत हुतंय तिथं कुनी जाइना, हे बाहेरगाववाले डाक्टर येनार आन एका दिवसात पन्नास ऑपरेशन करून जानार. त्यात काय झालं म्हंजे? त्याचा तर विचार करावा का? अन मला सांग कमळे, इतकं कावाया काय झालंय गं? अगं पाळी येती तोवर बाई धट न्हाती. पाळी गेल्यावर म्हातान्या व्हायच्या त्या आता चाळिशीच्या आत समद्याला म्हातारपणाची घाई झाली जनु.
 क. मंजुळे, डॉक्टरच व्हाया पायजे हुतीस बग.
 मं. माजं सोड, सोताचा इचार करा जरा. आपलं शरीर हाय, पदर येतो, दीस जातात, नवा जीव तयार होतो, समदं हुतंय. अंगावरून जरा कदी जास्त जाया लागलं तर लगेच ब्याद नको म्हून काडून कशा टाकताव गं? अन एकीनं केलं म्हून दुसरीने करायला ते काय गोड जेवण हाय का? नीट तपासावं अन मंग काय ते ठरवावं का?
 क. कुठनं तुला सांगायला आले असं झालंय बग माजं. निस्ता गोंधळ करून टाकतेस बग डोक्यात.
 मं. अगं माजं कामच हाये ते कमळे. मैतरनी कशासाठी असतात मंग? बस आता च्या घिऊन जा... हे पिशवीचं सोड अन पुढल्या बारीला काय तर पळून बिळून जायाचं ठरव. मंग हाय मी तुज्या सोबत...

पान क्र. ३ वरून पुढे...

शकला नाही आणि कायद्याच्या अंमलबजावणीत ज्यांचे हितसंबंध धोक्यात येणार आहेत ते अडथळे उभे करण्याचा प्रयत्न करत आहेत. हा कायदा म्हणजे सर्व खाजगी आरोग्य संस्था (दवाखाने, इस्पितळे), प्रसूती गृह, वंध्यत्व निवारण केंद्र, हृदय उपचार केंद्र इत्यादींची वर्गवारी करणे आणि त्यांच्यासाठी नियम व शुल्क आकारण्याची मानक (Standards) बनवण्याचा प्रयत्न आहे. आरोग्य केंद्रांच्या आणि विशेषतः मोठ्या व्यावसायिक आणि धंदेवाईक दवाखान्यांच्या नियमनाची अत्याधिक आवश्यकता आहे. जेणेकरून उपचारांच्या नावाखाली होणाऱ्या शोषणाला आळा बसेल आणि स्वस्त, गुणवत्तापूर्ण आरोग्य सेवा उपलब्ध करून देता येईल. हे तेवढेच महत्त्वपूर्ण आहे जेवढे 'वन स्टेप क्राईसिस सेंटरची' स्थापना. जिथे स्त्रियांना वैद्यकीय, कायदेविषयक, मनोवैज्ञानिक आणि संवेदनशील उपचारांपासून ते तातडीच्या गर्भनिरोधनासारख्या सहयोगी सेवा एकाच ठिकाणी मिळतील.

'औषधांपर्यंत पोहच' या मुद्याला आरोग्य आणि व्यापार यांच्या शिवायही आणखी एक बाजू आहे. जुनी राष्ट्रीय औषध नीति १९९४ साली बनली होती त्यानंतर एकही नवी नीति बनवली गेली नाही. राष्ट्रीय औषध मूल्य नीति -२०११ ने औषधांच्या किंमती निर्धारित

करण्याचा आधार गुंतवणूक आधारित मूल्य (सीबीपी) असा जो होता तो बदलून बाजार आधारित मूल्य (एमबीपी) असा केला. ज्याला जन आरोग्य आणि जनहितासाठी काम करणाऱ्या अनेक संस्था-संघटनांनी आव्हान दिले आहे. औषध बाजार हा एक अत्यंत विकृत बाजार आहे, जिथे डॉक्टर औषध लिहून देतात आणि आजारी व्यक्ती तेच खरेदी करतात. इतर बाबतीत खरेदी करणारी व्यक्ती स्वतः वस्तूची निवड करित असते. जर औषध लिहून देण्याचा आधार उत्तम उपचार व्यवहाराच्या तत्वांशी सुसंगत, विवेकपूर्ण आणि नीतिपूर्ण असेल तर काही समस्या नाही पण दुर्दैवाने वास्तव काही औरच आहे.

औषधं बनविणाऱ्या कंपन्या आणि औषध लिहून देणारे डॉक्टर यांच्यातील छुप्या समझोत्यातून बाजारात स्वस्तात उपलब्ध असलेल्या औषधांपेवजी महागडी औषधं लिहून दिली जातात तेव्हा गंभीर समस्या निर्माण होतात. उपचारांवरील ७०% खर्च हा केवळ औषधांवर होत असतो हे आपण समजून घेतलं पाहिजे. महागड्या

औषधांचा अर्थ आहे कर्जाचा बोजा किंवा योग्य औषधं न मिळाल्यामुळे चांगला इलाज न होणे. अशा परिस्थितीत स्त्री-पुरुष विषमतेचा सामना करणाऱ्या स्त्रियांना याचा सर्वाधिक तोटा सहन करावा लागतो.

जागतिक आणि राष्ट्रीय स्तरावर औषध नीति आणि नियमनावर बड्या आणि ताकदवान औषध कंपन्यांचा प्रभाव वाढत आहे. या औषध कंपन्या डॉक्टरांची संमेलनं, शिष्यवृत्त्या आणि शैक्षणिक दौऱ्यांचा खर्च उचलतात. सार्वजनिक-खाजगी भागिदारी (पीपीपी), उद्योगांचं सामाजिक उत्तरदायित्व (सीएसआर) किंवा रुग्ण आणि महिलांच्या नावाखाली उद्योग आणि संस्था स्थापून आपला अजेंडा पुढे रेटणं हाही रणनीतिचा एक भाग आहे. असंही घटत्या लोकतांत्रिक अवकाशामुळे आरोग्य, आरोग्य सेवा आणि अत्यावश्यक औषधांच्या अधिकारासाठी संघर्ष करणं दिवसेंदिवस कठीण होत चाललं आहे.

आपल्या कंपन्यांच्या सोयीसाठी आणि फायद्यासाठी, पाश्चिमात्य देशांच्या विशेषतः अमेरिकेच्या बड्या औषध कंपन्या आणि त्यांच्या सरकारद्वारे भारताचा 'पेटेंट कायदा-२००५' बदलण्यासाठी पडणारा मोठा दबाव आणला जात आहे. तो झुगारून टाकण्यासाठी

आपला आवाज बुलंद करणं अतिशय महत्वाचं आहे.

एकीकडे अमेरिका, अन्य विकसित देश आणि भारत बहुपक्षीय विश्व व्यापार संघटनेचे सदस्य आहेत तर दुसरीकडे आज भारत आणि त्यासारख्या अन्य विकसनशील देशांवर एकपक्षीय किंवा द्विपक्षीय व्यापार करार लादून त्यांच्या बौद्धिक संपत्ती अधिकार प्रणालीला (Intellectual Property Rights Regime of India) बदलण्यासाठी दबाव आणला जात आहे. हे अत्यंत अनुचित, अनैतिक आणि अन्यायकारक आहे. कारण बौद्धिक संपत्ती अधिकाराला अगोदरच बदलून व्यापार संबंधी बौद्धिक अधिकाराशी -ट्रिप्सशी (Trade Related Intellectual Property Rights) अनुकूल केले गेले आहे. बौद्धिक संपत्ती अधिकाराचा संबंध स्वामित्व शुल्क, एकाधिकार नियंत्रण तसेच ट्रिप्सच्या अंतर्गत उपलब्ध लवचिकतेचा फायदा कोणाला न उचलू देण्याशी आहे, ज्याच्या अंतर्गत भारत तसेच अन्य विकसनशील देशांमध्ये स्वस्त, चांगली जेनरिक औषधं बनवली जाऊ शकतात.

याच बौद्धिक संपत्ती अधिकार कराराच्या गुर्मीत ३९ बड्या औषध कंपन्यांनी दक्षिण आफ्रिकेच्या नव्या सरकारविरुद्ध एक खटला दाखल केला होता. या देशाने ट्रिप्सच्या अंतर्गत उपलब्ध लवचिकतेचा फायदा उचलून आपल्या नागरिकांसाठी स्वस्त अधोविषाणू (रिट्रोव्हायरल) विरोधी औषधांची निर्मिती करण्याचा प्रयत्न केला. एचआयव्ही आणि आरोग्याच्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या जगातील अनेक व्यक्ती-संस्थांनी या कंपन्यांना विरोध केल्यावर त्यांना हा खटला वापस घ्यावा लागला. त्यांचा दावा होता की त्यांच्या बौद्धिक संपत्ती अधिकाराचं हनन झालं आहे. हे औषध जेव्हा बाजारात आलं तेव्हा या बड्या कंपन्यांच्या औषधांची किंमत दहा हजार डॉलरवरून अडीचशे डॉलरवर घसरली होती. बौद्धिक संपत्ती अधिकाराची ही एकछत्री सत्ता जनआरोग्य आणि जनहितविरोधी आहे.

भारताचा जुना पेटेंट कायदा-१९७१ मुळे भारतात जेनेरिक औषधांचा उद्योग खूप विकास पावला आणि भारत देश विश्वाचा दवाखाना म्हणून गणला गेला. कारण भारत इतर देशांना स्वस्त, चांगल्या अत्यावश्यक औषधांची निर्यात करू लागला होता. बौद्धिक संपत्ती अधिकाराच्या मुद्द्याचे अनेक क्षेत्रांच्या दृष्टीने खूप गंभीर परिणाम होऊ शकतात. औषधं, विविध आजारांच्या लस, रोग निदान, उपचार साधनं, पारंपारिक ज्ञान, पारंपारिक औषधं, शेतीसाठीची बी-बियाणं तसेच इतरही अनेक गोष्टी यामुळे प्रभावित होऊ शकतात.

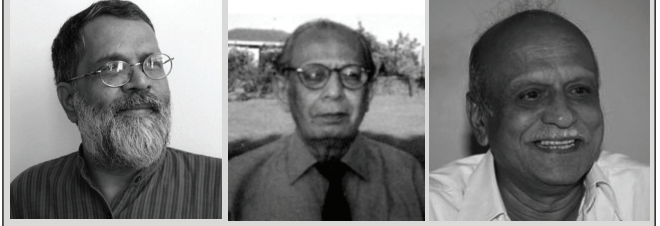
आज सामाजिक आरोग्य, पाणी, हवेशी संबंधित तसेच शेतीशी संबंधित संकटे वाढत चालली आहेत, स्त्रियांच्या आरोग्याच्या मुद्याला व्यापक दृष्टिकोनातून पाहणं आणि काम करणं आवश्यक आहे. आरोग्य, औषधांशी संबंधित धोरणं तसेच व्यापाराच्या आर्थिक धोरणांना स्त्रीपुरुष समानतेच्या दृष्टिकोनातून पहावं लागेल. स्त्रियांच्या आरोग्याचा संबंध केवळ गर्भाशय आणि नलिका एवढाच सीमित राहून चालणार नाही ज्यातून त्यांच्या आरोग्याच्या नावावर फक्त नसबंदीची शिबिरे आयोजित केली जातील. जिथे ना नियम आणि दिशानिर्देशांचं पालन केलं जातं, ना त्यांना मान-सन्मान, आवश्यक सोयी सुविधा मिळतात.

आरोग्य सुविधांमध्ये स्त्रियांना समान न्याय तसेच सार्वव्यापक स्वास्थ्य सुविधांपर्यंत सहज, समानतापूर्ण पोहोच यासाठी वचनबद्ध महिला म्हणून आम्ही वर्तमान परिस्थिती आहे तशी स्विकारणार नाही. आम्हाला यात सुधार हवा आणि म्हणून परिवर्तन हवे. त्यासाठी आम्ही कार्यरत राहूच.

मीरा शिवा डॉक्टर आहेत, जन आरोग्य आंदोलनाच्या संस्थापक सदस्य व हेल्थ एक्शन इंटरनॅशनल एशिया पॅसिफिक च्या अध्यक्षा आहेत. ('हम सबला' या जागोरी संस्था, नवी दिल्ली च्या जाने-जून २०१५ च्या अंकातून साभार. मराठी अनुवाद - अच्युत बोसावकर.)

तथापिचा जिव्हाळा/अंक ४०, जुलै-सप्टेंबर २०१५

काँ. प्रफुल्ल बिडवई, डॉ. अनंत साठे, एम. एम. कलबुर्गी यांना भावपूर्ण आदरांजली

लोकाभिमुख भूमिका आग्रहाने मांडणारे सच्चे कॉम्रेड, सच्चे पत्रकार अशी जनमाणसातली प्रफुल्ल बिडवई यांची ओळख आपण जाणतो. भूमिहीन गरीब आदिवासी जनतेला त्यांचे जगण्याचे हक्क मिळवून देण्याकरिता त्यांनी संघर्ष केला. पर्यावरण न्हासाला कारणीभूत ठरणाऱ्या आणि सामान्य जनतेच्या जीवनमानावर विपरित परिणाम करणाऱ्या एसईझेड, सीईझेड इ. च्या निर्मितीला त्यांनी प्रखर विरोध केला. ज्यांच्या लिखाणावरही सामाजिक न्यायाचा प्रभाव स्पष्टपणे दिसायचा अशा नम्र तरीही निर्भीड अशा पत्रकाराचे २४ जून २०१५ रोजी नेदरलँड येथे निधन झाले. त्यांना भावपूर्ण आदरांजली...

लैंगिकता शिक्षणाच्या क्षेत्रात पायाभूत विचार मांडणारे, त्मांच्या लेखणीतून या विचारांचा आणि माहितीचा प्रसार करणारे अशी डॉ. अनंत साठे आणि डॉ. शांता साठे या दांपत्याची ओळख आपण जाणतोच. अत्यंत आवश्यक आणि ठोस भूमिका घेऊन लैंगिकता शिक्षणाचा प्रसार त्यांनी आयुष्यभर केला. दि.२६ जुलै २०१५ रोजी डॉ. अनंत साठे यांचं निधन झालं. त्यांनी केलेलं काम, त्यांचे विचार शब्दरूपातून आपल्या कार्याला प्रेरणा देत राहिलच! लैंगिकता शिक्षणाचं हे काम सचोटीने पुढे नेणं हीच त्यांना खरी आदरांजली आहे.

डाव्या विचारसरणीचे एम. एम. कलबुर्गी हे स्पष्टवक्ते व पुरोगामी विचारवंत म्हणून ओळखले जायचे. त्यांनी हिंदू धर्मातील मुर्तीपूजेवर वेळोवेळी टीका केली होती. हम्पी विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु असलेले कलबुर्गी हे ज्येष्ठ कन्नड साहित्यिक व शिक्षणतज्ञ म्हणूनही परिचित होते. ३० ऑगस्ट २०१५ रोजी अज्ञात हल्लेखोरांनी घरात घुसून त्यांची निघृण हत्या केली. एका पुरोगामी विचारवंताच्या अमानुष हत्येचा धिक्कार असो. माणूस मारता येतो पण विचार नाही हे म्हणत असताना अशा किती हत्या आपण सहन करायच्या हाही प्रश्न आहेच. आपण त्यांच्या विचारांचा वारसा पुढे नेऊच नेऊ...

The world before her च्या निमित्ताने...

काही ठळक प्रतिक्रिया

The world before her हा निशा पहुजा दिग्दर्शित माहितीपट दोन वेगवेगळ्या अंगाने जातो आणि एकाच प्रश्नावर येऊन थांबतो. स्त्री स्वातंत्र्य आणि भयानक वास्तव यातून चित्रीत केलं आहे. लहानपणापासूनच जाती-धर्मावरून माणसा-माणसांत पाडली जाणारी फूट, स्त्री-पुरुष भेदभाव, स्त्री शरीराचा अनादर, स्त्री स्वातंत्र्याविषयीचा संकुचित विचार असे अनेक धागे-दोरे या माहितीपटातून उलगडतात. सामाजिक क्षेत्रातील काही कार्यकर्त्यांनी या माहितीपटाविषयीची मतं मांडून एका वास्तवावर दृष्टिक्षेप टाकला आहे.

रस्ता शरीराकडून शरीराकडे जाणारा

- तृप्ती जोशी

सध्याच्या भांडवली समाजाने दिलेल्या स्त्री स्वातंत्र्याच्या पर्यायांविषयी बोलणारा हा माहितीपट आहे. समाजात स्त्रियांची स्वतंत्र ओळख बनवणारे एक करियर म्हणून सौंदर्यस्पर्धेचा पर्याय उपलब्ध आहे. या स्पर्धेत जिंकण्यासाठी धडपडणारी एक मुलगी आणि किशोरवयीन मुलींसाठी घेतल्या जाणाऱ्या दुर्गावाहिनीच्या शिबिराची प्रमुख तसंच धर्मरक्षणासाठी, विश्व हिंदू परिषदेसाठी स्वतःचं आयुष्य पणाला लावणारी एक मुलगी. या दोन वरकरणी विरुद्ध वाटणाऱ्या मार्गांनी चाललेल्या, स्वतःचा शोध घेणाऱ्या मुलींची कहाणी ही फिल्म सांगते. त्यात या दोन्ही मार्गांनी चाललेल्या अनेक जर्नींच्या मुलाखती किंवा त्यांची मतं जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

सौंदर्यस्पर्धेत जिंकणारी एक आणि हरणाऱ्यापैकी एक (जिला आत्मविश्वास होता की ती जिंकूनच) अशा मुलींच्या मुलाखतीतून एक महत्त्वाचा मुद्दा पुढे येतो की स्त्री स्वातंत्र्याचा खरा अर्थ काय? सौंदर्यस्पर्धा जिंकणारी आणि हरणारी या दोघीही आता पुढे काय असा प्रश्न विचारल्यावर करियर, लग्न, मुलं, संसार या वाटेनं जाणार असं सांगतात. दुसरीकडे गेले अनेक वर्षांपासून दुर्गा वाहिनीच्या शिबिरांमध्ये सक्रिय असणाऱ्या तसंच विश्व हिंदू परिषदेसाठी म्हणजे स्वतःच्या धर्मरक्षणासाठी वेळ पडली तर समोरच्याला संपवायलाही मागे-पुढे पाहणार नाही असे धाडसाने म्हणणाऱ्या मुलीलाही लग्न करावंच लागेल असं वडील जेव्हा ठणकावून सांगतात त्यावेळी पुढचं आयुष्य कठीण आहे हे तिचे डोळेच बोलतात.

भांडवलशाही समाजात स्त्रीच्या स्वातंत्र्याच्या संकल्पनेत पर्यायी करियर म्हणून निर्माण केलेल्या सौंदर्यस्पर्धा स्त्री देहाचा बाजार मांडतात आणि तिला विषयवस्तु म्हणून प्रस्तुत करतात. दुसरीकडे हिंदुत्ववाद्यांनी दिलेली चौकट आणि स्वातंत्र्यसुद्धा शेवटी

चूल आणि मूल या चौकटीतच तिला बसवते. शेवटी या दोन्ही व्यवस्था स्त्रीला गुलामगिरीत ढकलतात. त्यामुळे खरे स्त्रीस्वातंत्र्य ना भांडवली व्यवस्थेने स्त्रीला दिले ना धर्माने! या दोन्हीच्या पलीकडे जाऊन स्त्रीला आपला मार्ग शोधण्याची गरज आहे याची जाणीव ही फिल्म करून देते.

women learning to kill or wear a bikini in India" - शकुंतला भालेराव

बिकीनिज घालायला कम्फर्टेबल वाटत नाही, पूर्ण शरीरावर आणि प्रत्येक अवयवावर लक्ष केंद्रीत केले होते. पण या दिवसाच्या ट्रेनिंगचा (सौंदर्यस्पर्धासाठी असणाऱ्या) हा एक पार्ट आहे आणि तो करावाच लागतो. असं म्हणणारी रुही आणि हिंदू धर्म वाचवण्यासाठी जर कुणाला जीवाने मारायची वेळ आली तर तेही करेन असं म्हणणारी प्राची या दोघी या माहितीपटात दिसतात. माहितीपटाचा शेवट माझ्यासाठी आनंदी होता कारण दोघीही त्यांच्या ध्येयात अयशस्वी ठरतात.

तुम्ही लहान दिसता परंतु येणाऱ्या काळात शस्त्र उचलावीच लागणार आहेत, शेर बनने की प्रक्रिया यहाँ से शुरू होती है... या पद्धतीने दुर्गावाहिनीची हजारो शिबीरं घेण्यात येतात आणि यात किशोरवयीन मुलींना हिंदू धर्माच्या रक्षणाचे आणि इतर धर्माच्या

तथापिचा जिव्हाळा/अंक ४०, जुलै-सप्टेंबर २०१५

कटूतेचे प्रशिक्षण दिले जाते. स्त्री-पुरुष समानता घटनेने दिली परंतु निसर्गाने दिलेला दुबळेपणा लपवता येतो का? असे अशास्त्रीय, फालतू प्रश्न याच शिबीरांमध्ये अपर्णा तिर्थीकर या पुरुषसत्तेचे संवर्धन करणाऱ्या बाई या मुलींना विचारतात. या शिबीराची नेता असलेल्या प्राचीला तिच्या वडीलांनी तिला मुलगी असून वाढवलं हेच मोठे उपकार आहेत असं वाटतं, आपण पुढे विश्व हिंदू परिषदेमध्ये आयुष्य झोकून देणार आहोत पण त्यासाठी वडीलांचा विरोध आहे, लग्न करावं, संसार करावा हे वडिलांचे मत. त्यामुळे शेवटी ती निराश होते. या माहितीपटाचा दुर्गावाहिनीच्या शिबीराचा शेवट हा एका मोर्चा-मिरवणूकीत दाखवला आहे, ज्यातून किशोरवयीन मंदूमध्ये हिंदूधर्माच्या संवर्धनासाठी पेरलेली समज दिसून येते. हातात बंदूका घेवून चाललेल्या मुली 'दूध मांगो-खीर देंगे, कश्मीर मांगो चीर देंगे' च्या हिंसक घोषणा देत असतात. हेच भयानक चित्र आता पुरोगामी म्हणणाऱ्या पुण्यातही दिसत आहे.

चेहऱ्याचे तीन भाग पाडून, त्याचे मोजमाप घेवून या मापात जर ०.१ मिमि. ची पण तफावत दिसली तर ऑपरेशन करून ती अडजेस्ट करावी लागते, कारण या आधुनिक जगात स्त्रियांकडे सौंदर्याशिवाय दुसरं काही नाही. सौंदर्यस्पर्धांमध्ये पहिलं येणं हे अंतिम ध्येय मानणाऱ्या अनेकजणी या माहितीपटात दिसतात. सौंदर्याचा एक साचा तयार करून त्यामध्ये स्त्रियांना बसवण्यासाठी केलेले किळसवाणे प्रकार हे हादरून टाकणारे आहेत.

बुडत्याला काडीचा आधार

— आकाश सुलोचना

एकीकडे मूलतत्त्ववादी स्त्रीचे संस्कृती, पवित्रता या नावाखाली शोषण करतात, तर दुसरीकडे भांडवली बाजार संस्कृतीमध्ये स्त्रीचा एक क्रयवस्तू म्हणून वापर केला जातो. यालाच स्त्री स्वातंत्र्य असं गोंडस नाव दिलं जातं. या दोन्ही व्यवस्था एकमेकांना पूरक आहेत. या व्यवस्थांचं प्रस्थ जसं वाढतं, तसं तथाकथित धर्मरक्षक जागे होतात व धर्म बुडाला म्हणून बॉब ठोकतात. एकीकडे स्त्री पवित्रतेच्या नावाखाली रूढी-परंपरामध्ये फिट होण्याचा प्रयत्न करते. ही तिला गुलामगिरीत अडकवणारीच एक व्यवस्था आहे. तिचं शिक्षण, लग्न, करिअर अशा अनेक गोष्टींमध्ये तिला आयुष्यात तडजोड करावी लागलेली असते. सौंदर्याच्या साच्यात स्त्रीचे ओठ, गाल, मांड्या, स्तन या सगळ्याची लांबी-रुंदी तोलून तिची किंमत ठरवली जाते. यातही ती पहिलं येण्याच्या हेतूने स्पर्धेत उतरते. अशा प्रकारे सौंदर्याच्या स्पर्धेतही परत स्वतःला सिद्ध करण्याचीच भयानक स्पर्धा लागते.

The world before her पाहताना...-त्रिशुल द. नि.

रुही आणि प्राची या दोघी वेगवेगळ्या विचारसरणीतून आयुष्यात घडत असणारं द्वंद आपल्यासमोर मांडतात. द्वंद वेगवेगळं असलं तरी सारखी असणारी गोष्ट म्हणजे पुरुषप्रधानता, पुरुषसत्ताकता! पुरुषसत्ताक संस्कृती कशी नवीन नवीन रुपं धारण करून तीच जुनी, बुरसटलेली आणि स्त्रीचा एक माणूस म्हणून होणारा विकास रोखणारी मूल्ये लहानवयापासून लादत आहे. त्यामुळं यातली कोणती विचारसरणी चांगली आणि कोणती वाईट हा प्रश्नच उरत नाही.

धर्मरक्षणाच्या नावाखाली मनुवादी विचारसरणीच्या संघटना मुलींनी कसं चूल आणि मूल सांभाळलं पाहिजे हे लहानवयापासूनच मुलींना पटवून देत आहेत. त्यासाठी ते विशेष प्रशिक्षण वर्गही घेतात. लग्न हा त्यांच्या आयुष्यातला महत्वाचा आणि अंतिम उद्देश असला पाहिजे. कारण तो आपल्या संस्कृतीचा महत्वाचा गाभा आहे. खरे तर लग्न करायचं की नाही या स्वातंत्र्यावर गदा आणली जाते. एकूण काय तर मुलींच्या लैंगिकतेवर हक्क सांगणारी पुरुषप्रधान संस्कृती कशी चांगली आहे हे बिंबवलं जात

आहे. त्यांचं प्रशिक्षण एवढ्यावरच थांबत नाही तर मुस्लिम समाजाचा द्वेष केला पाहिजे हे पण हेतुपूर्वक बिंबवलं जातयं. मुली आज पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून चालण्याचा प्रयत्न करताहेत, हे त्यांना थांबवणं शक्य नाही. म्हणून मग आत्मरक्षणाच्या नावाखाली मुलींची धार्मिक फौज तयार केली जात आहे, असं दिसतं.

ज्या मुली काही बंधने झुगारून आधुनिक जगाशी नातं जोडण्याचा प्रयत्न करत आहेत, त्यांना संस्कृती बुडवणाऱ्या म्हणून हिणवलं जातयं. तर दुसरीकडे सौंदर्यस्पर्धांचं वास्तवही भीषण आहे, मुलींची इच्छा असो वा नसो त्यांनी कमी कपड्यात रॅम्पवर सगळ्यांसमोर चाललंच पाहिजे असा प्रघात घातला आहे. पुरुषांनी ठरविलेल्या शोमध्ये तिनं त्यांना पाहिजे

त्या कपड्यामध्ये मिरवलं पाहिजे. स्त्रीचं शरीर एक क्रयवस्तू बनवलं गेलं आहे.

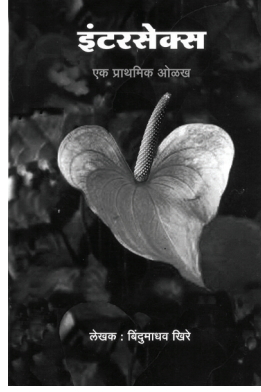
शाळेत असताना निबंधाचा विषय असायचा आई संपावर गेली तर...! आणि मग उतारेच्या उतारे लिहायचो की घरात कसा पसारा होईल, आम्हाला जेवण कसं मिळणार? मग शेवटी भावनिकतेने लिहायचं आम्हाला माया कोण लावणार...? तेव्हा तेवढाच विचार होता. जसं जसं मोठं व्हायला लागलो, तसं जाणवायला लागलं की माया लावणारं अजूनही कुणी असू शकतं. मग हळूहळू प्रेमात पडलो. आज जेव्हा विचार करतो तेव्हा असं जाणवतं की एक स्त्री असणं, मुलगी असणं यापलीकडं आणखी सखोल विचार करणं आवश्यक आहे. आपल्या जाणीवा आणि नेणिवा वाढविल्या तर बरंच काही शक्य आहे.

इंटरसेक्स - एक प्राथमिक ओळख

बिंदूमाधव खिरे

ज्या व्यक्तीमध्ये गुणसूत्र, स्त्राव किंवा संप्रेरकांच्या वेगळेपणामुळे बाह्य किंवा आंतरिक जननेंद्रिय काही अंशी पुरुषाची आणि काही अंशी स्त्रीची असतात, अशा व्यक्तींना 'इंटरसेक्स' म्हणतात. 'इंटरसेक्स' या शब्दाला मराठीत द्विलिंगी असं म्हणतात. काही वेळा जन्माला आलेलं बाळ मुलगा आहे की मुलगी हे समजणं अवघड होतं. कारण या बाळांची बाह्य किंवा आंतरिक जननेंद्रिये स्पष्टपणे मुलाची किंवा मुलीची म्हणून विकसित झालेली नसतात. इंटरसेक्स या विषयाबद्दल समाजात खूप अज्ञान आहे. अज्ञानामुळे अंधश्रद्धा आणि गैरसमज आहेत आणि त्यातूनच या व्यक्तींबद्दलचा असहिष्णू दृष्टिकोन

म्हणूनच लोकांपर्यंत याविषयीची शास्त्रीय माहिती पोचवी, या व्यक्तींचं वेगळेपण समाजाने स्वीकारावं, शिवाय इंटरसेक्स व्यक्तींनाही त्यांचे अधिकार कळावेत आणि सन्मानाने जगता यावा याच उद्देशानं बिंदूमाधव खिरे यांनी या पुस्तकाचे लेखन केले आहे. गर्भाची जननेंद्रियं घडताना, जननेंद्रियांची वाढ होताना, त्यात कोणते बदल झाले तर जननेंद्रियांमध्ये वेगळेपण येतं, वेगळेपण निश्चित करण्यासाठी कोणत्या तपासण्या केल्या जातात, इंटरसेक्स व त्याचे विविध प्रकार कोणते आहेत याबद्दल या पुस्तकात मांडणी केली आहे. तसंच इंटरसेक्स व्यक्तींच्या काही आत्मकथाही पुस्तकात आहेत. आजपर्यंत आपल्यापैकी अनेकांनी विचारही केला नसेल अशा समाजातील एका दुर्लक्षित घटकाच्या जगण्याविषयीची एक जाणीव हे पुस्तक करून देतं. हे पुस्तक म्हणजे समाजात याविषयीची संवेदनशील जाणीव जागृत करण्याच्या

निर्माण झाला आहे. साहजिकच आयुष्यभर या व्यक्तींना आपल्यातलं वेगळेपण म्हणजे लैंगिक ओळख समाजापासून लपवावी लागते, कारण ते समाजासमोर आलं तर थट्टा आणि अन्यायच त्यांच्या वाट्याला येतो. इंटरसेक्स व्यक्ती ही इतर सामान्य माणसासारखीच एक माणूस आहे हे आपल्या समाजाला एकविसाव्या शतकातही उमजलेलं नाही, हे एक खेद वाटणारं वास्तव आहे.

दृष्टीनं उचललेलं एक पाऊल आहे. सन २००२ पासून समपथिक ट्रस्ट ही संस्था समलिंगी, ट्रान्सजेंडर, तृतीयपंथी व इंटरसेक्स यांचे हक्क व अधिकार, आरोग्य याविषयी सातत्याने काम करत आहे. 'इंटरसेक्स - एक प्राथमिक ओळख' हे पुस्तक समपथिक ट्रस्टने प्रकाशित केले असून रु.१२५ हे मूल्य आहे. अधिक माहितीसाठी संपर्क क्रमांक : ०२०-६४१७९११२

PRINTED MATTER

बुक पोस्ट

प्रकाशक

प्रति

तथापि ट्रस्ट

रेणुप्रकाश ए, तिसरा मजला

बॅ. गाडगीळ रस्ता, नागनाथ पाराजवळ,

८१७, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

दूरध्वनी: ०२० २४४३११०६/२४४३००५७

Email: tathapi@tathapi.org

Website: www.tathapi.org

अंकातील प्रत्येक मताशी तथापि संस्था सहमत असेलच असे नाही. अंकाचा व संस्थेचा उल्लेख करून कोणालाही या अंकातील माहितीचा वापर करता येईल.

पारगावच्या पारावरून चित्र: राजू देशपांडे

जिव्हाळा देणगी वर्गणी: वार्षिक - रु. ३५, तीन वर्षासाठी - रु. १००

खाजगी वितरणासाठी